 <https://doi.org/10.30563/turklad.1225440>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types	: Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date	: 03.01.2023
Kabul Tarihi / Accepted date	: 10.06.2023
Yayın Tarihi / Date published	: 20.06.2023

Atıf / Citation

Özakaydın, O. G. (2023). Denizli İli Bekilli İlçesinde İşlek Olarak Kullanılan Bazı Fiillerin İncelenmesi. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD)*. 7. Cilt, 1. Sayı, 137-144.

DENİZLİ İLİ BEKİLLİ İLÇESİNDE İŞLEK OLARAK KULLANILAN BAZI FİİLLERİN İNCELENMESİ

Examination of some verbs that are used continuously in Bekilli district of Denizli province
OLCAY GÜNTÜLÜ ÖZAKAYDIN¹

Öz

Denizli ilinin Bekilli ilçesi şehrin kuzey kısmında yer almaktadır. 1987 yılına kadar Çal ilçesine bağlı olan Bekilli bu tarihten sonra ilçe statüsüne kavuşmuştur. Bekilli, Çal, Çivril bölgesine 13.yüzyılda Oğuz Boylarından başta Kayı Boyu olmak üzere Avşar Boyu, Yazır Boyu, Bayat Boyu, Beydilli Boyu, Çavuldur Boyu, Eymir Boyu yerleştirilmiştir. Bunun sonucunda bu bölgeye Oğuz Türkçesi hâkimdir. Yapılan araştırmalar sonucunda Denizli ili ve ilçeleri Batı Grubu Ağızları sınırları içerisinde yer alır. Batı Grubu Ağızlarının ses ve şekil bilgisi özellikleri Bekilli halkının günlük konuşma dilinde büyük oranda gözlemlenir. Özellikle günlük hayatta sıklıkla kullanılan bazı fiillerin bu yöreye özgü şekliyle söylendiği ve yazıldığı görülmektedir. Hatta bu fiillerin, Derleme Sözlüğü ve Tarama Sözlüğü'nde ya yer almadığı ya da farklı şekillerde yer aldığı tespit edilmiştir. Bu eylemlerin kök ve ek kısımlarını incelediğimizde dilimizde uzun süreden beri var oldukları ama kullanım alanlarının Bekilli gibi kırsal alanlarla sınırlı kaldığı belirlenmiştir. Örneğin; “hamaşmak” fiili “sarılmak, kucaklaşmak” anlamında bu ilçede sıklıkla kullanılan bir fiildir. Fakat bu fiil Derleme Sözlüğü'nde geçmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Bekilli ilçesi, Oğuz Boyları, Batı Grubu Ağızları, Fiiller, Derleme Sözlüğü

¹ Dr. Olcay Güntülü ÖZAKAYDIN, Karabağlar Şehit Halit Taş Ortaokulu. İzmir/TÜRKİYE
el-mek: o.guntulu@hotmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8665-2696>

Abstract

Bekilli district of Denizli province is located in the northern part of the city. Bekilli, which was a part of al district until 1987, gained district status after this date. In the 13th century, among the Oghuz tribes, the Kayı tribe, the Avşar tribe, the Yazır tribe, the Bayat tribe, the Beydilli tribe, the Çavuldur tribe and the Eymir tribe were settled in the Bekilli, al, ivril region. As a result, Oghuz Turkish is dominant in this region. As a result of the researches, Denizli province and its districts are located within the borders of the Western Group Dialects. The phonetic and morphological features of the Western Group Dialects are largely observed in the daily spoken language of the Bekilli people. It is seen that some of the verbs that are used frequently in daily life are said and written in the form specific to this region. In fact, it has been determined that these verbs are either not included in the Derleme Szlg and Tarama Szlg or they take place in different ways. When we examine the root and suffix parts of these verbs, it has been determined that they have existed in our language for a long time, but their usage areas are limited to rural areas such as Bekilli. For example; The verb "hamaşmak" is a verb that is frequently used in this district in the sense of "hug, embrace". However, this verb does not appear in the Derleme Szlg.

Keywords: Bekilli District, Oğuz Tribe, Western Group Dialects, Verbs, Compilation Dictionary

1.Giriş

Anadolu ağızları zerine Dnya’da ve lkemizde pek ok bilim insanı araştırmalar yapmış bu konuda eserler vermişlerdir. alışılan saha iinde derlemeler yapılarak oluşturulan ağız haritaları dilimiz için önemli bir hazinedir.

Anadolu ağızları üzerine yapılan ilk sınıflandırma denemesi 1896 yılında İ. Kunos’a aittir. Bu sınıflandırma Kunos’un “Kisazsiai Trk Dialektusairal” adlı eserinde yer alır. Diğeri bir sınıflandırma ise Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu tarafından kendi yaptığı derlemelerden yararlanarak oluşturduğu “Anadolu Dialektolojisine Dair Bir Deneme” adlı makalesinde karşımıza çıkar. Bu makalede Anadolu ağızlarını dokuz ağız bölgesine ayırır. Bu bölgeler şunlardır: “Doğu illeri ağızları bölgesi; Erzurum, Trabzon, kısmen Rize ağızları bölgesi; Sivas kısmen Tokat illeri ağızları bölgesi; Amasya, Çorum, Ankara, kısmen Yozgat ağızları bölgesi; Orta Anadolu ağızları bölgesi; Batı İlleri ağızları bölgesi; Konya ağız bölgesi; Kastamonu ağız bölgesi”

Yine Anadolu ağızları üzerine yapılan çalışmaların başlıcalarından olan Prof. Dr. Zeynep Korkmaz’ın Güney-Batı Anadolu Ağızları adlı eserinde Zeynep Korkmaz; Güneybatı Anadolu Ağızlarını “Manisa ağızları, Dinar Ağızı, Aydın-Denizli ağızları ve Muğla ağızı” olmak üzere dört ağız bölgesine ayırır. Ayrıca “Türk Dili zerine Araştırmalar” adlı eserinin ikinci cildinin altıncı bölümünde “Anadolu Ağızları, Dil-Folklor Bağlantısı” başlığı altında ağız ağızları üzerine yazdığı makalelerini toplamıştır.

Prof. Dr. Leyla Karahan’ın Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması adlı eserinde ise Anadolu ağızlarını “Doğu grubu ağızları, Kuzeydoğu grubu ağızları ve Batı grubu ağızları” olarak  ağız bölgesine ayırır. Hatta Batı grubu ağızlarını ses bilgisi ve şekil bilgisi özelliklerindeki farklılıklardan dolayı on altı gruba ayırır. Denizli ili ağızı birinci alt gruptadır. Leyla Karahan eserinin sonunda ağız bölgelerinin ve bu bölgelerin alt bölgelerinin haritalarını verir. Bu haritaların içerisinde ağız gruplarının ses bilgisi ve şekil bilgisi bakımından belirgin özellikleri de gösteren haritalar mevcuttur.

Batı grubu ağızları üzerine yapılan çalışmalar için Prof. Dr. Grer Gülsevin’in “Uşak İli Ağızları Dil zellikleri-Metinler-Sözlük” adlı eserini, Prof. Dr. Tuncer Gülensoy’un “Kütahya ve Yöresi Ağızları İnceleme- Metinler- Sözlük” adlı eserini, Prof. Dr. Ayşe İlker’in “Manisa

Ağızları” adlı eserini, Prof. Dr. Ali Akar’ın “Muğla ve Yöresi Ağızları” adlı eserini söyleyebiliriz.

Batı grubu ağızları bölümüne giren Denizli ağızı üzerine yapılan çalışmaları incelediğimizde ise Prof. Dr. Ceyhun Vedat Uygur’un “Denizli İli Ağız Sözlüğü” eserini, Doç. Dr. Himmet Büke’nin “Denizli Ağızından Derleme Sözlüğüne Katkılar” adlı makalesini, Belgin Taş’ın “Denizli- Çal İlçesi Selcen Köyü Ağızının Fonolojik ve Morfolojik Açından İncelenmesi” adlı yayınlanmamış yüksek lisans tezini örnek olarak gösterebiliriz.

Denizli ilinin Bekilli ilçesi şehrin kuzey kısmında yer alır. Halkı daha çok tarım ile uğraşır. 1965 yılından sonra eğitim amacıyla genç nüfus Denizli merkez başta olmak üzere çevresindeki diğer büyük şehirlere göç etmiştir. Daha sonra ilçeye meslek yüksekokulunun bölümlerinin açılmasıyla ilçe canlanmaya başlamıştır. İlçede sosyal yaşam, gelenek ve görenekler canlılığını korumaktadır. Anadolu kültürünün misafirperverliği, yardımseverliği ilçemizde de kendini gösterir. Orta Asya’dan Anadolu’ya taşınan tarihi ve kültürel değerler dededen toruna miras olarak devam eder. Bayram gelenekleri, ölüm gelenekleri, düğün gelenekleri, yemek kültürü, şifacılık gelenekleri gibi kültürel değerler genç dil ile aktarılır. Dil özellikleri, kullanılan isimler ve fiiller genç nesillerle günümüze taşınır.

2. Bulunduğu Ağız Bölgesi Bakımından Bekilli İlçesi ve Tarihi

Bekilli’de ilk Türkmen yerleşmelerinin 1211 ile 1243 yılları arasında olduğu bilinmektedir. Germiyan Beyliğince Bekilli ve çevresinde Beyce Sultan ve İnel Gazi’ye toprak verilmiştir. Osmanlılar zamanında da buraya asker konuşlandırılmıştır. Bazı topraklar tımar olarak verilmiştir. Bu tımar sipahilerine “beğ” denilmiştir. Toprağa ise “el” veya “il” denilmektedir. Beğcenin veya Beğ’in İl’i var anlamında “Beğ-il-lü” olarak adlandırılan bu yerleşim yeri zamanla söylenme kolaylığından dolayı “Bek-il-lü” olarak söylenmeye başlanmış zamanla Bekilli şeklini almıştır.(Koçberber, 2007:266)

Bu bölgede Batı Grubu Ağız özellikleri kendini göstermektedir. Fakat bu ilçede kullanılan eylemleri doğru bir şekilde inceleyebilmek için bu bölgeye gelen boyları bilmemiz gerekmektedir. 1176’da Selçuklu ordusu Miryakefelon Savaşını kazandıktan sonra II. Kılıç Arslan kendi atabegini yirmi dört bin kişilik bir ordu ile Bizans’ın üzerine göndermiştir. Bizans’ı barış şartlarını yerine getirmeye mecbur etmiştir. Kuvvetlerine deniz suyu, kum ve kayıkçı küreği getirmelerini emrederek Menderes boyuna yollamıştır. Bu kuvvetler Ege Denizi’ne kadar akınlar yapmıştır. Böylece Bekilli ve çevresi Anadolu Selçukluların eline geçmiştir. Fethedilen bu yerlere doğudan gelen Türkmenler gönderilmiştir. Bu devrede Bekilli çevresindeki Pepuza şehri yakınlarında ilk Türkmen yerleşmeleri gerçekleşmiştir. Doğudan gelip bu uç bölgesine yerleştirilen Türkmen Boyları arasında Oğuzların Avşar Boyu, Kayı Boyu, Yazır Boyu, Bayat Boyu, Beydilli Boyu, Çavuldur Boyu, Eymir Boyu yer almaktadır. Bu boyların Çivril, Bekilli, Çal bölgesinde yerleştiği bugün bile boy isimleri ile bilinen köylerin varlığı bilinmektedir.(Koçberber, 2007:207)

Oğuzların Bozok koluna bağlı Gün Han Oğullarından olan Kayı Boyu Türk tarihinde hükümdar çıkaran Oğuz Boylarının başında gelir. Faruk Sümer’in tespitine göre XVI. yüzyılda en büyük Kayı oymağı Denizli’nin kuzeyinde yaşamaktadır. Menteşe Kayıları da Denizli Kayılarının bir parçasıdır. Denizli yöresinde üç Kayı köyü bulunmaktadır. Bunlardan ikisi Çal-Bekilli sınırları içerisindedir. (Sümer, 1980:218)

Bugün Çal- Bekilli yolu üzerinde bulunan Kayı Pazarı adıyla bilinen yerde Kayı Köyü’nün olması kuvvetle bir ihtimaldir. Aydın tarafından gelen yol, Narlı Dere, Sazak ve Selcen altından Hançalara be Hançalr Köprüsü’nden sonra Kırık Minare’nin yanına gelir. Kırık Minare’nin olduğu yerde Kayı Pazarı vardır. Burası eski yolların kavuşma yeridir. ²

²İlçemiz Bekilli, (1998), Denizli İli Bekilli İlçesi Tanıtım Kitabı, Denizli: Bekilli Kalkınma ve Dayanışma Derneği Yayınları.

3.Ağız zelliklerine Bağlı Olarak Bekilli’de Kullanılan Fiil rnekleri

Grldği zere Bekilli, al ve ivril bölgesine Oğuz Boyları yerleşmiştir. Bu bölgede günlük hayatta kullanılan fiiller de Oğuz Türkçesinin özelliklerini taşıyacaktır. Eski zamanlarda işlek olarak kullanılan bazı fiiller günümüzde sadece bu bölgede özellikle Bekilli ilçesinde varlığını yine işlek olarak sürdürmektedir. Bu fiiller şu řekildedir³:

Azırğa- : “Az görmek, azımsamak” anlamındadır. Az isim köküne +(I)rgA- ekinin gelmesiyle oluşmuştur. Bu ek birleşik ek görünümündedir. Eski Türkçeden beri hemen hemen bütün lehçelerde pek az sayıda rneği vardır. Türkiye Türkçesinde de +(I)msA- ekine “koşut, gibi saymak, öyle saymak” anlamında geçişli birkaç fiil bırakmıştır. Tarama Sözlüğünde “az görmek, ehemmiyet vermemek, azımsamak, istihfaf etmek” şeklinde yer alır. Derleme Sözlüğünde ise “azınsa-“ şeklinde Denizli’nin al ilçesinin Dedeky köyünde ve Bekilli İlçesinin Ekse köyünde geçmektedir. Tietze’nin Etimolojik sözlüğünde ise “azırğa- , azırğan-“ şekillerinde yer alır ve “azımsamak” anlamında verilir. Ayrıca Tietze “az” kökünün dilimizde az rastlanan “-ırğa” ekini alarak “sanma ve algılama” anlamı taşıdığını vurgulamıştır. “-ırğa” eki “-ımsa” ekiyle aynı görevde kullanılmıştır. İsmet Zeki Eyüpoğlu’nun Türk Dilinin Etimolojik sözlüğü eserinde ise bu fiil “azırğanmak” olarak geçmektedir. Bu fiilin “azırkanmak” şeklinin olduğunu da belirtmiştir.

Bu fiilin Bekilli ilçesinde kullanılışı günlük konuşma dilinden alınan şu örnekte görebiliriz:

“asger olan gardaşıma yüz gayme verince herkesl **az-ırğa-dı** ya gız parayı.”

Buy- : “Soğuk gelmek, şmek” anlamında kullanılan bu sözcük TDK Sözlüğünde halk ağzı olarak geçer. Tarama Sözlüğünde görülmemektedir. Derleme sözlüğünde ise “donmak, şmek” anlamında “bıy-” şeklinindedir. Fakat Bekilli veya al ilçelerinin adı yer almaz. Tietze’nin Etimolojik sözlüğünde ise “buymak” olarak “donmak, donarak ölmek” olarak verilmiştir. Bu fiilin “buz” sözcüğü ile ortak bir “*bud-” kökünden treyebildiği düşünülse de bu konuda herhangi bir kelimenin tespit edilemediğini belirtmiştir.

Bu fiilin Bekilli ilçesinde kullanılışı günlük konuşma dilinden alınan şu örnekte görebiliriz:

“ hinden keri buralā souk kelir sen **buy-ma** aman deyin.”

okaş- : “Toplanmak” anlamında kullanılır. TDK’nin Tarama Sözlüğünde “okuşmak” olarak yer alır. Ayrıca Divan-ı Lęāt-it Türk’te “okraş-” fiili “oğalmak” anlamında verilmiştir. Ve Oğuzca bir kelime olarak belirtir. “ok” isim köküne isimden fiil türeten +A- ekinin işteşlik eki -ş- ile kaynaşmasından oluşan +Aş- birleşik ekinin gelmesiyle oluşmuştur. Genellikle “olmak” anlamını bildiren geçişsiz bazı fiiller türetir. Divan-ı Lęāt-it Türk’te geçen “okra-” fiili “pınar, yemek, mide” gibi sıvı barındıran varlıkların çoğalıp kaynaması, kaynaşması” anlamında kullanılmıştır. +rA- eki Eski Türkçede de sayılı birkaç örnek verilmiş bir ektir, işteşlik ekiyle genişletilmiştir. Dede Korkut’ta ise bu fiil “oh-“ şeklinde “şşmek, ullanmak” anlamlarında geçmektedir. Tietze’nin Etimolojik Sözlüğünde “okaşmak” olarak “toplanmak, birilmek, kalabalık etmek” anlamlarında geçmektedir. Tietze bu fiilin “ok-“ fiilinin varyantlarından olduğunu ortaklık eki olan“-ş” ekiyle tretidiğini belirtir. İsmail Zeki Eyüpoğlu’nun Etimolojik Sözlüğünde bu fiil “oknaşmak” şeklinde verilmiştir. Derleme sözlüğünde ise bu fiil Denizli’nin Sarayköy ilçesinde “şşmek, toplanmak” anlamlarında “okuş-“ şeklinde yer almaktadır. Bu fiilin “okaş-“ şekli ise al ve ivril ilçelerinde geçmektedir.

³Mahmut Biçer, Denizli İli Bekilli İlçesi Tanıtım Kitabı, Bekilli Kalkınma ve Dayanışma Derneği, Bekilli 1998.

Bu fiilin Bekilli ilçesinde kullanılışı günlük konuşma dilinden alınan şu örnekte görebiliriz:

“çeşmeniň başına **çokaş-an** gızlā pek güzel idi.”

Dangırda- : “Yüksek sesle boş boş konuşmak” anlamında kullanılan bu sözcük “dangırda-“ olarak da yer alır. Divan-ı Lügât-it Türk’te “tıngıla- / tıngile-“ olarak geçen bu kelimenin kökünün “ting” yani seda, nağme perdesi olarak geçtiğini görüyoruz. TDK’nin Tarama Sözlüğünde ise “dın-,tıñ-” kökünün “ses çıkarmak, söz söylemek” olarak verildiğini görmekteyiz. Tuncer Gülensoy’un Köken Bilgisi Sözlüğünde “tıngır-“ kökü metal bir nesnenin sert bir yüzeye düşerken çıkardığı bir ses olarak verilmiştir. “ti” yansıma kökünün (+n)+Kİr şeklinde yapım eki almasıyla oluştuğunu, üstüne +da isimden fiil türeten yapım ekinin gelmesiyle “tıngırda-“ fiilinin oluştuğunu görmekteyiz. “Boş yere gereksiz konuşmak, alay konusu olmak ve gürültü etmek” anlamlarında verilmiştir. Tietze’nin Etimolojik sözlüğünde “dangırdamak” olarak geçen bu fiil “kulakları rencide eden devamlı ve çirkin ses çıkarmak, bağırarak konuşmak” anlamında verilmiştir. Ses taklidi olan fiile –la yerine –da ekinin getirilmesiyle oluştuğunu belirtmiştir. İsmet Zeki Eyüpoğlu’nun Etimolojik Sözlüğünde bu fiil “dangıldamak” olarak geçer. “Dang diye yansıma sesler çıkarmak, anlam genişlemesiyle saçmalamak” anlamlarında kullanıldığı belirtilmiştir. Derleme sözlüğünde ise bu fiil için Bekilli ilçesi kelimenin kullanıldığı yer olarak verilmiştir.

Bu fiilin Bekilli ilçesinde kullanılışı günlük konuşma dilinden alınan şu örnekte görebiliriz:

“**dangır-da-(y)ıp** durma bakam gonuşcāmış o sennen”

Fıydr- : “Fırlat-“ anlamında kullanılan bu fiili inceleyecek olursak “fır” ya da “fiyt” yansıma kökünün +(I)r- / +(U)r- isimden fiil yapma ekiyle türetilmiş olabileceği kanısındayız. Dilimizdeki bazı örnekler ses yansıtan tek heceli köklerden +(I)r- ekiyle türetilmiş “yapma” bildiren fiiller görünümündedir. Bu kullanıma başka örnekler olarak “hapşır-, üfür-“ gibi kelimeleri verebiliriz. Dede Korkut kitabında da “fırlamak” olarak geçer. Derleme sözlüğünde bu fiilin kullanıldığı yer olarak Bekilli verilmiştir.

Bu fiilin Bekilli ilçesinde kullanılışı günlük konuşma dilinden alınan şu örnekte görebiliriz:

“öngü daşı dereye **fydır-ma** sakın”

Gangilla- : “Hopla-, zıpla-“ anlamında kullanılan bu fiil Tarama Sözlüğünde karşımıza “kalkıt-, kalgıt-“ olarak çıkmaktadır. Divan-ı Lügât-it Türk’te ise bu kelime “kalkıt-, sıçrat-“ anlamında “kalıt-, kalıtgan” şeklinde geçmektedir. Dede Korkut Kitabında “kalkğıl” olarak yer alır. Tuncer Gülensoy’un Köken Bilgisi Sözlüğünde ise “kalkı-“ fiili “sıçramak, hoplamak” anlamında verilir. Eski Türkçede “kalı-k / kal(ğ)ı-“ şeklinde geçtiğini söyler ve “kalk-“ fiilinin kökenini buraya bağlar. Bu ilçemizde kelimenin “k” ile değil “g” ile başlaması Batı Grubu Ağzlarında sıkça görülen kelime başı k- > g- değişiminden kaynaklanmaktadır. Derleme sözlüğünde bu kelime “gangıl” olarak “çok zayıf insan” olarak kullanılmıştır. Bu fiil “zıplamak” anlamında “kangilla-“ şeklinde Çivril ilçesinde geçmektedir.

Bu fiilin Bekilli ilçesinde kullanılışı günlük konuşma dilinden alınan şu örnekte görebiliriz:

“öküz ganşısına mindirince boyuna **gangilla-yıp** durduk yol boyu”

Hamaş- : “Kucaklaşmak, sarılmak” anlamında kullanılan bu fiile hiçbir sözlükte rastlanmamıştır. Muhtemelen “ham” isim köküne isimden fiil türeten +A- ekinin işteşlik eki –ş- ile kaynaşmasından oluşan +Aş- birleşik ekinin gelmesiyle oluşmuştur. Batı Grubu Ağzlarından orta damak ünsüzü “k” nın sızıcılışıp orta damak ünsüzü “h” ya dönmesi sık görülür ama bu durum kelime sonlarında karşımıza çıkar. Bu yüzden bu kelimenin “kamaş-“

eyleminden geldiğini olasılık olarak düşünebiliriz. Ayrıca bu fiil Derleme sözlüğünde bulunmamaktadır.

Bu fiilin Bekilli ilçesinde kullanılışı günlük konuşma dilinden alınan şu örnekte görebiliriz:

“gel bi hamaşam gari pek özledim seni abıla gızım”

Karala- : “ Kesici aletlerin ağzını bilemek” anlamında kullanılır. Bu kullanım “kayrak taşı” denilen Bekilli ilçesinde günümüzde de kullanılan yassı, bir ucu keskin taşlardan gelmektedir. Önceden bıçak veya hançer gibi keskin aletleri bu kayrak taşına sürterek bildikleri için “kayra-la-“ eylemi buradan gelmektedir. Bu bölgede “kayrala- ve karala-“ şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Bugün diğer Türk diyalektlerinde de kullanılan bu kelime şu şekillerde geçmektedir: “ Başkurt Türkçesi kayrav, Kazak Türkçesi kayrav, Kırgız Türkçesi kayrō, Özbek Türkçesi kayrā-, Tatar Türkçesi kayrau, Uygur Türkçesi kayri- şekillerindedir. Bu kelime kayrak isim köküne –LA isimden fiil türetme ekinin eklenip kelime sonundaki “k” ünsüzünün söylenmemesiyle oluşmuş olabilir. Derleme sözlüğünde ise bu fiil “kesici araçla kesici bir aletin ağzını bilemek” olarak sadece Bekilli ve Çal ilçelerinde geçmektedir.

Bu fiilin Bekilli ilçesinde kullanılışı günlük konuşma dilinden alınan şu örnekte görebiliriz:

“kurban için bıçakları *kara-la-mak* gerek”

Kırış-: Bu eylem “bir işi yaparken hızlı bir şekilde bitirip yarışmak” anlamında kullanılmaktadır. Bu eylemi Divan-ı Lügât-it Türk’te “kırış-“ olarak görmekteyiz. Kazımakta ve sıyırmakta yardımcı olmak ve yarış etmek anlamında geçmektedir. Kırk- fiil köküne –iŞ- işteşlik ekinin eklenmesiyle oluşan bu eylemde birlikte ya da karşılıklı olarak bir işi tez zamanda yapmak esastır. Dede Korkut Kitabında bu fiil “kırışmak” olarak geçer. Ve “yarışmak, savaşmak” anlamında kullanılır. Derleme sözlüğünde ise “çekişmek, kavga etmek” anlamında Balıkesir’in Susurluk ilçesinde görülmektedir.

Bu fiilin Bekilli ilçesinde kullanılışı günlük konuşma dilinden alınan şu örnekte görebiliriz:

“burda yunanıñ komutanı üç gün boyunca çobanlālā *kırk-ış-mış-lā*”

Ören-: “Saldırmak, parça parça etmek, ufalanmak” anlamında kullanılan bu kelime ör-e+le-n- şeklinde oluşmuştur. Divan-ı Lügât-it Türk’te ör- fiil kökünün “belirmek, çıkmak, toplanmak, yükselmek” anlamında kullanıldığını görmekteyiz. Ör- fiil köküne –ALA- fiilden fiil türeten yapım ekinin gelmesiyle oluşmuştur. –ALA – eki bu eki alan fiilin gösterdiği işi kısa aralıklarla tekrarlama işlevi yüklenmiş bir ektir. Ör- fiil kökünün yine ağızlarda “ufalanmış, çürümüş, toz durumuna gelmiş” anlamlarında kullanılmıştır. Kutadgu Bilig incelemesinde bu fiil “örlemek” şeklinde “belirmek” anlamında kullanılmıştır. Derleme sözlüğünde ise “saldırmak” anlamında Bekilli ve Çal ilçelerinde geçmektedir.

Bu fiilin Bekilli ilçesinde kullanılışı günlük konuşma dilinden alınan şu örnekte görebiliriz:

“ askerlē yunaña *ör-ele-n-sin* deyi dua ettik”

Pengille-: “Ürkmek, korkmak” anlamında kullanılan bu kelime Divan-ı Lügât-it Türk’te “beliñle-“ şeklinde geçmektedir. “Korku ile uykusundan sıçramak, hayvanların hareketsizce bir şeyden korkup sıçrayarak ürkmesi” anlamında kullanılmakta olduğunu bildirir. Türk Dil kurumunun Tarama Sözlüğünde ise “beliñlemek, belüñlemek” olarak geçer. Yine “korku ile sıçramak ve irkilmek” anlamları vardır. Tuncer Gülensoy’un Köken Bilgisi Sözlüğünde “belin” isminin “ürkü, korku” anlamlarında kullanıldığını görmekteyiz. Bu isme – LA isimden fiil türeten yapım ekinin gelmesiyle oluşan belinle- fiili Bekilli ilçesinde “pengille-“ olarak görülür. Kelime başındaki b-nin p-ile değişmesi genellikle Kuzeydoğu Ağızlarında

görülse de bu kelimeye karşımıza çıkmıştır. Bu kelimenin “bengil+de-“ şeklinde kullanımında –n ünsüzünün –l ünsüzüyle yer değiştirmiş olduğunu görmekteyiz. Tietze’nin Etimolojik sözlüğünde bu fiil “belin” şeklinde “korku, ürkü” anlamında verilmiştir. Ayrıca “belinlemek” olarak “birden korku ile uyanmak” anlamında isimden fiil yapan “-le” ekiyle genişletildiği belirtilmektedir. Derleme sözlüğünde ise bu fiil “ürkmek” anlamında Bekilli ve Çal ilçelerinde geçmektedir.

Bu fiilin Bekilli ilçesinde kullanılışı günlük konuşma dilinden alınan şu örnekte görebiliriz:

“ İleyende çocuğu yükene ıscak suyu dökünce çocuk pengille yivedi.”

Yalbirda-: “Işık yansması, parlak bir nesnenin parlayıp sönmesi, şimşek çakması” anlamlarında kullanılan bu kelimenin “yal-“ yani parlamak anlamına gelen kökten türediğini görüyoruz. “Yal-p-ır-da-“ ya da “yal-dır-a-“ şeklinde de ağızlarda kullanımı vardır. Yal –fiil köküne –p- fiilden fiil türeten eki ve üzerine –(I)r ekinin gelmesiyle oluşmuştur. Dilimizde işlek olarak “kırp- ve serp-“ örneklerinde kullanılan –p- pekiştirme eki Bekilli ilçesinde –b- ünsüzü olarak kullanılmıştır. Yalbir isminin üzerine isimden fiil türeten +dA ekinin gelmesiyle bu kelime oluşmuştur. Bu ek ses yansmalı fiillerde –Ir/-Ur kökleri üzerine geldiği için hep tonlu +dA biçimindedir. Dede Korkut Kitabında “yalap” yani “parıl, ışı” anlamlarında ve “yalabımak” yani “parlamak, ışıdamak” anlamlarında kullanılan şeklini görmekteyiz. Kutadgu Bilig’te ise “yıldramak” şeklinde görülmektedir. İsmet Zeki Eyüpoğlu’nun Etimolojik sözlüğünde bu fiil “yalabımak” şeklinde “yal” kökünden türeyerek “parıldamak” anlamında geçer. “Yal” sözcüğünü “ışık, parıltı” anlamında verir. Övün Ahmet Ercan’ın Ural Altay Türkçesi Köken ve Karşılıklar Sözlüğünde “yaldırmak” sözcüğünü Oğuzca bir kelime olarak “az ışımak” anlamında vermiştir. Derleme sözlüğünde bu fiil “ışık yansması” olarak “yalabı-“ şeklinde Bekilli ilçesinde görülür. Oysa Bekilli’de bu fiil “yalbirda-“ şeklinde kullanılır.

Bu fiilin Bekilli ilçesinde kullanılışı günlük konuşma dilinden alınan şu örnekte görebiliriz:

“ köldeki alabalıklar suda *yalbir-dı-yö-du.*”

4. Değerlendirme ve Sonuç

Çalışmamızda incelediğimiz bu fiiller geçmiş zamanlarda dilimizde işlek olarak kullanılsa da günümüzde ağızlarda kendini göstermiştir. Fakat Bekilli ilçemizde bu eylemler halkın sıkça kullandığı fiillerdir.

Bu fiillerden “hamaş-“ fiili tarama ve derleme sözlüğünde bulunmamaktadır. Diğer fiillerden “çokaş-“, “dangırda-“, “fıydır-“, “karala-“ “pengille-“ şekilleri Derleme Sözlüğüne baktığımızda sadece Bekilli ve Çal ilçelerinde kullanıldığı belirtilir. Ayrıca “gangılla-“ fiili derleme sözlüğünde birçok ilçede “çok zayıflamak” anlamında verilse de sadece Bekilli ve Çivril ilçelerinde “zıpla-“ anlamında geçtiği görülmüştür.

Her ne kadar ağız özellikleri nedeniyle bazı değişimlere uğrasa da özellikle Eski Türkçeden günümüze kadar bu kelimelerin yaşatılıp işlek bir şekilde kullanılması dilimizin zenginliklerindedir. Fiillerin kullanımında önemli bir özellik göze çarpmaktadır. Bekilli ilçesinde halk imece usulü çalışır. Oğuz Boylarının bir arada yaşayıp varlığını sürdürmesi kültürümüzün, gelenek ve göreneklerimizin korunması ve nesilden nesile aktarımıyla mümkün olmuştur. Ailenin, akrabalığın ve komşuluğun çok önemli olduğu ilçemizde birlikte ve karşılıklı olarak yapılan işleri belirtmek için kullanılan fiillerin çokluğu dikkat çekicidir. Bu fiillerde kullanılan –ş- işteşlik eki bu özelliğin en önemli göstergesidir. Ayrıca yansma köklerden türetilmiş fiillerin günlük hayatta işlek olarak kullanılması doğadaki seslerin kelime haline getirilmiş olup bu bölgede yaşayan insanların tarımla ve doğayla iç içe bir hayat sürdürdüğünün belirtisidir.

Bir milletin dili o milletin gelenek ve göreneklerinden, yaşam şartlarından izler taşır. Geçmiş günümüze aktaran bir köprü niteliğindedir. Bu yüzden incelediğimiz bu fiillerin Bekilli ilçesinde işlek olarak kullanılması Türkçemizin ne kadar köklü ve yaşayan bir dil olduğunun kanıtıdır.

Kaynaklar

- Atalay, B. (1986). *Divan-ü Lûgat-it- Türk Dizini IV*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Baykara, T. (1969). *Denizli Tarihi II. Kısım*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Caferoğlu, A. (1946). Anadolu Dialektolojisine Dair Bir Deneme. *Türk Dili- Belleten*, Sayı 67, s.565.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken.
- Dilaçar, A. (2003). *Kutadgu Bilig İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ergin, M. (1989). *Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ergin, M. (1991). *Dede Korkut Kitabı II İndeks-Gramer*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Eyuboğlu, İ. (1995). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi A-M, N-Z*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- İlçemiz Bekilli (1998). *Denizli İli Bekilli İlçesi Tanıtım Kitabı*. Denizli: Bekilli Kalkınma ve Dayanışma Derneği Yayınları.
- Gülsevin, G. (2002). *Uşak ili Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu
- Karahan, L. (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Korkmaz, Z. (1956). *Güney-Batı Anadolu Ağızları*. Ankara: DTCF Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Koçberber, İ. (2007). 21.Yüzyıla Giderken Geçmişten Günümüze Çal Yöresi Baklan Çal Bekilli. 01-03 Eylül 2006. *Çal Sempozyumu Bildirileri*, Denizli: Çal Yöresi Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği.
- Övgün, A. (2020). *Ural Altay Asya Türkçesi Köken ve Karşılıklar Sözlüğü*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Sümer, F. (1980). *Oğuzlar Türkmenler Tarihi-Boy Teşkilatı Destanlar*. İstanbul: Ana.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*. (1991) Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Tarama Sözlüğü I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII Ciltleri* (2019), Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. İstanbul: Simurg Yayınları
- Türkçe Sözlük, A-J K-Z* (1998). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, I-II-III-IV-V-VI. Ciltleri* (2019). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Uygun, C. (2007). *Denizli İli Ağız Sözlüğü Yapı- Köken*. Denizli: Denizli Belediyesi Kültür Yayınları.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.